

MAGYAR TÖRTÉNETI ÉLETRAJZOK.

(Könyvismertetés.)

A Magyar Tört. Életrajzok 1891. évi folyamában három nagy-érdekű életrajzot találunk: Kovacsóczy Farkasét Szádeczky Lajostól, Mária Teréziáét Marczali Henriktől és II. Rákóczy György életét magától a szerkesztőtől, Szilágyi Sándortól.

Kovacsóczy Farkas Báthory Kristóf fejedelem nagytehetségű kancellárja volt, Báthory István lengyel király bizodalmas embere, ki mint erdélyi kormányzó is lelkesen viselvén szívén a Báthory-ház érdekeit, végre Zsigmond áldozatai közt vérpadon végezte életét. Szádeczky, ifjabb történetíróink legjelesbike, kiváló gonddal állítá egybe e nevezetes erdélyi államférfiről fenmaradt gyér adatokat s hű képét adja Erdély legválságosabb korszakának. Szádeczky előbbi munkája, Békes Gáspár életrajzában sajnálattal észleltük, hogy a XVI. sz.-ban ép oly fontos mint érdekes hitmozgalmakra kiterjeszkedni vonakodik s Békes érdemeit a szabadelvű valláseszmeák meghonosítása körül hallgatással mellőzi. Ám most Kovacsóczy életrajza örvendetesen lep meg, mert a tudós szerző szakítani igyekszik e félszegnek mondható egyoldalú iránynyal s nem késik nyomós érvekkel bebizonyítani, hogy a kit a mi Uzonink unitáriusnak s „Erdély egyik elsőrangú történetírója.“ Kőváry László, katolikusnak vél, tudajdonkép református volt. Ugyancsak Szádeczky egy füst alatt azt is kimutatja, hogy nemcsak Kovacsóczy, hanem többi kormányzótársai is, köztük a nagytekintélyű Kendi Sándor, 1580. tájt a református valláson állottak. Kiválóan érdekes adat ez; méltó egyháztörténetíróink figyelmére. Mert azt jelenti, hogy Kendi Sándor bevégezvén Blandratával Dávid Ferencz elbuktatását, úgy iparkodott menekülni az unitárius nemesség szemrehányásától, hogy a Báthoryak előtt is kedvesebb Kálvinegyházba tér. Azt ugyan, hogy Kendi S. valaha unitárius volt, Szádeczkynél hiában keresnők. A mily szembetűnő hévvel ragadja meg az alkalmat egyik-másik nevesebb történeti alak kálvinista igazhitűségének kimutatására, ép oly következetesen hallgatja el azt, például, hogy „Európa dísze, nemzetünk koronája“ (91. l.) azaz: Dudith András unitárius volt. Ép úgy nem tudja meg az olvasó tőle azt sem, hogy Kovacsóczy jó barátja, Gyulai Pál, ki Báthory István muszka hadjáratáról „ama nagybecsű történeti munkát írta,“ mely Kovacsóczy költségén látott napvilágot, szintén unitárius, sőt Békes Gáspár neveltje volt. Hogy Gálfi János, Vajdakamarási Lőrincz s a többi apróbb szereplők felekezeti álláspontjáról (kik Dudithhoz és Gyulai Pálhoz hasonlóan voltak reformátusok) szintén egy szót

sem hallunk, az a fennebbiek után magától érthető. Pedig a XVI. sz. második felében a vallás nem épen lényegtelen jellemvonást ad a historiai alakok megítéléséhez.

Node se baj! A nagytehetségű szerző könyve megírásakor, mint egyik legifjabb s legszebb jövőjű egyetemi tanárunk, b. e. Szabó Károly örökébe lépett. Kívánjuk, hogy nyomába is lépjen halhatatlan tudósunknak*) s az itt Erdélyben lépten-nyomon felhalmozott historiai emlékekből megösmervén a XVI. és XVII. sz.-beli lengyel és magyar unitáriusokat: nagy elődéhez híven, terjeszse ki figyelmét e számban csekély felekezetre is, kiknek a magyar nemzet szellemi művelődése körül nem épen legecsekélyebbek az érdemeik. A fennebbiekhez csak annyi hozzá tenni valónk van még, hogy Báthory István „m i n t a s z e r ű vallási türelmességéhez“ részünkről nagyon sok komoly szó férhetne s hogy ugyancsak ő nem 1579-ben „k e z d vallása háttérbe szoríttatásán bánkódni“ s hogy Dávid Ferencz nem „1579. nov. 7-én halt meg.“ (Mindez a 19. lapon.)

Szádeczkyétől sokban elütő művet ad mestere Szilágyi Sándor Történetirodalmunk e nagyérdemű Nestorán meglátszik, hogy Erdély szülötte: szép és nemesen egyszerű nyelven bátran mondja ki a nem egyszer keserű történeti igazságokat s bár meglátszik rajta, hogy kálvinista talajból nőtt ki: az is meglátszik, hogy a tárgyilagos történetíró feladatát a felekezeti ségen felülállónak tartja. Ugyanezért szabatosan közöl ő mind orthodox szabású, mind pedig az orthodox iránynak nem épen hizelgő tényeket is olvasójával. Valóban egyetlen más vallású hazai történetírót sem ismerünk, kinek munkáiban oly sok becses, s egészen új anyagot lenénk egyháztörténetünkre vonatkozólag, mint Szilágyi Sándornál. Csak egyik nagyobb vállalatára a jelenleg is folyó „Erdélyi Országgyűlési Emlékekre“ mutatunk, mely nek mind közzétett okirataiban, mind kiváló alaposággal megírt bevezetéseiben halom számra találjuk az eddig nem méltányolt, vagy nem ismert adatot egyházunk viszontagságairól és egyik-másik unitárius jelesünkről. És örömmel jegyezzük fel, Szilágyi legkevésbé sem átallja bevallani a tolla alá került kiválóbb egyéniségről, hogy bölcsességét nem a hortobágyi Helikonon merítette.

II. Rákóczy György életrajza méltán sorakozik Szilágyi Sándor eddig közrebocsátott jeles művei mellé. E folyóirat egyik munkatársa már a múlt év tavaszán kimondta, hogy „I. Rákóczy György a kálvinistáknak szívek szerénti feje volt, a ki már elkezdte lerakni az alapokat Erdély jövőndő nagyságához s fiában is egy orthodox Báthory Zsigmondot neveltetett.“ (Unitáriusok Magyarországon 219. l.) Ugyan-e nézetet találjuk csaknem ily nyíltsággal keresztül vive Szilágyi nagy művén is. Már az előszóban így szól: „Valóban ifjú György is erős kálvinista volt, egészen a t y j a i s k o l á j á b ó l; ugyanannyi hittel, épen oly erős meggyőződéssel, — de több

*) Kit — hálával említjük — munkatársaink sorában is tisztellhetünk.

önbizalommal s kevesebb óvatossággal.“ A lengyelországi hadjáratról Kanyaró így nyilatkozott: „Tudjuk e praedestinatiós bölcsességgel intézett vállalat sikerét, mely a prof. Erdélyt tönkre tette s a Rákóczy-házat a katholicizmus karjaiba hajtotta.“ (U. o. 226. l.) E két sorban foglalhatjuk össze legrövidebben a Szilágyi művének is egész tartalmát. „Öreg Rákóczy György erős, buzgó kálvinista volt,“ — e kijelentéssel nyitja meg II. Rákóczy György életrajzát. „S ha öreg Rákóczy György hitt a kálvinista praedestinatióban, mennyivel inkább kellett abban hinnie fiának, II. R. Györgynek, ki tanúja volt annak, hogyan sikerült egymásután minden terv, melyhez atyja fogott... Az öreg György tudta, hogy Jehova vele van; de aztán el is készítette mindent úgy, hogy Jehovának ne legyen oka elválni tőle. Az ifjú György már nem is képzelte másként, mint hogy Jehova elválhatatlanul hozzá van kötve, akár mit is csináljon ő.“ Valóban a legtalálóbban van kitérve a szempont, melyből a György úr pályája igazságosan megítélhető. S még találóbb ez elhibázott életből levont végkövetkeztetés: „Fényes álmaival, nagyratörő reményeivel ez a jeltelen sír takarta el mind azt, a miért ő küzdött... Hijában kérte nejét a csatatéren tett végrendeletében: „Az isten dicsőségére vigyázz, az igaz vallásban, kiben velünk élteél, állhatatos légy változhatatlanul; Ferkót (I. Rákóczy F.) abban neveld; semmi világi dicsőség, semmi félelem attól el ne szakaszson.“ Nem félelem, nem világi dicsőség szakasztotta el — úgymond Szilágyi — a megtört özvegyet ettől, hanem a gyűlölet! Ő hogy tudott volna abban a vallásban vigaszt, nyihületet találni, mely imádott férjét a halál karjaiba kergeté! Alig várta, hogy, a gyászév elteltével visszatérhessen régi istenéhez s ennek oltáránál vezekelhessen! S hogy istene bocsánatát kinyerhesse, mindent lerombolt, mit a Rákóczyak két nemzedéke alkotott.“

Ime az erős, tárgyilagos történetíró pártatlan ítélete, kit kislelkű felekezeti féltékenység nem riaszt vissza a meztelen igazság kimondásától. Csaknem kedvünk jön egy futó pillantást vetni Erdély egyszázéves történetére: mint alkotják meg I. János Zsigmond tanácsosai, e merész lelkű és erős akaratú férfiak, eme szabad és független országot — a rá fenyegetőn nehezedő két óriás császári birodalom között; mint emelik fel azután az unitárius államférfiak iskolájából kikerült Bocskay és Bethlen a virágzás és hatalom tetőpontjára s mint tereli a Keserű Dajkák és Geleji Katonák által Debreczen vidékéről újlag beplántált sivár orthodoxia csakhamar a végzetes örvény felé. Első lépés: az unitárius egyház porba döntése; második lépés: a sajtó és minden szabadabb irány elfojtása; harmadik lépés: a Mohácsként reánk szakadó lengyel katasztrófa. János Zsigmond erős alkotását Mihály vajda oláh hordái, Básta vallonjai, a kálvinista hajdúk és jezsuita cselszövények megingatták, de meg nem törhették: azonban az államalkotónak híresztelt praedestinatiós bölcsesség végzetes tévedéseinek véges emberi erő ellent ugyan miképen állhatna?..

Jellemző vonása a Szilágyi előadásának, hogy az eseményeket egyik vagy másik oldalról megvilágítja ugyan, azonban minden egyéni észrevétel nélkül állítja szem elé s magára az olvasóra bizza a tanúság levonását, vagy pedig a végítélet megtételét. Az ily előadás első tekintetre kiváló részrehajlatlanság színében tűnik fel. Ámde nem a legerősebb oldala az, hogy az avatatlan figyelmet sok minden elkerüli, mit a történetíró elmulasztott nagyobb világosságba állítani. A lengyel katasztrófa csomópontjánál pl. minden szílat föllelünk Szilágyi művében; de aligha akad csak egy olvasóra is, ki az elszórt adatokból hí képet tudjon alkotni magának arról a majdnem dőre vakságról, melylyel Erdély elbizott uralkodója vesztébe rohant és országa bukását előkészítette. Látjuk őt a svédvel szövetségben; de alig jut eszünkbe, hogy ugyancsak a svédet öreg Rákóczy György néhány év előtt csufosan a hinárban hagyta. Látjuk a praedestinált okosságot mindenek előtt Chmielnicki Bogdánra támaszkodni; de eltévesztjük szem elől, hogy éppen e kozák hetmánnak legkedvesebb fia volt az (v. ö. 98. 193. l.) kit Rákóczy emberei 1653-ban Szucsavánál megölték. Látjuk a gondos és bölcs fejedelmet a frigylevek megerősítése előtt útra kelni (169. 171. v. ö. 186. l.), s látjuk, hogy a híú királyi pompára sokkal többet ad, mint hadi szerek, tanult vezérek és kipróbált csapatok szerzésére. Látjuk azt is, hogy indulása előtt fősvénysége és éretlen gőgjével a világért sem mulasztaná el a tatár khánt ellenségévé tenni, ellenben a török szultán meggyerését jónak látja elhalasztani; sőt a német császár bosszúját is vakmerő negéddel hívja fel maga ellen. (V. ö. többek közt Vitnyédy István levelével M. Tört. Tár. XV. 37.)

Valóban oly számos a hibáztható pont a lengyel hadjárat megindításánál és bevégzésénél, hogy fel sem tűnhetik, ha Szilágyi mellőzi azok kiemelését. Nekünk is inkább csak az orthodox Révész által fennen emlegetett „kálvinizmus szeréuti világnézet“ vizsgálása közben jutott eszünkbe e jeles példákra rá mutatni.¹⁾ Nem találjuk Szilágyinál Lengyelország felosztása tervének kárhooztatását sem; úgyszintén hallgat a rettentő dúlásokról, miket a féktelen erdélyi csapatok a kozákokkal versenyezve széltiben míveltek; a lengyel kudarczra nyomban következő véres korszakról sem hallunk szót, mikor a praedestinatio hősének felviharzó szenvedélyei két nemzedék alkotását döntik porba, s az „imádott“ hazát hamúval borítják. Ámde,

¹⁾ Vesd össze: „Erre mindemai (igy!) napig sokan ezt mondják: imé, itt van, a világtörténetekben az Istennek igazságszolgálatása! Általában pedig a múlt és jelen több kitünő tudós ösmerője külföldön nyilván állítja, hogy Poroszország(!) a maga nagyságát különösen annak köszönheti, mert fejedelmei politikában és mindenben, a kálvinizmus(!) szeréuti világnézetet követték... Hát hazánkban, a Bocskay, Bethlen és Rákóczy szabadságharczait, a bécsi, nikolsburgi és linczi békekötéseket, képzelhetjük-e, megfoghatjuk-e a kálvinizmus döntő befolyása nélkül? Hiszen ama harcok (értsd a bécsi, nikolsburgi és linczi békekötéseket) győzelmes vezérei mindenütt s éppen a harcok mezején is, a legszöröubb dogmákban is(!) elszánt hívei valának a Kálvin szerént reformált egyháznak... Az államélet nagy fontosságú szempontjából

jól tudjuk, a szerkesztő lelkiismeretessége korlátozta itt az író szabadságát. A tér kifogyott s a kitűnő szerzőnek szorosabbra kellett vonnia az elbeszélés fonalát, hogy ez érdekes életrajzot a Magyar Tört. Életrajzok keretében a történelmi társulat fölös költsége nélkül adhassa.

A jeles mű e vázlatos része ellen sem emelhetünk tehát alapos kifogást. Csupán a berekesztés könnyedén odavetett állítása, hogy II. Rákóczy György „Erdély jövőjeért s a linczi béke vívmányaiért küzdött,“ hangzik egy kissé különösen a mi fülünkben. Azt sem hagyhatjuk egészen szó nélkül, hogy „a helyet, hol a török vasa halálos csapást mért reá, a kegyelet nem hagyta jeltelenül“ Tudtunk szerint a kegyelet édes-keveset bajlódott II. Rákóczy György megérdemelt bukásával. S ama bizonyos kőoszlop, mit a processiójáró katolikusok a monostori országit kimagasló ponkjára állítottak, a legújabb időkig semmi viszonyban sem állt a távol „gyalai csatával.“

Mind Kovacsóczy Farkas, mind II. Rákóczy György életét törül metszett, szép magyar nyelven olvashatjuk. A tartalmas s mégis lendületes próza, a kifejező és szingazdag nyelv mind a tehetséges tanítványt, mind kivált a kitűnő mestert dicsérik. Nem lehet ezt elmondani a Tört. Életrajzok harmadik művéről, mely Mária Teréziát ily ékes osztrák-magyar stilussal mutatja be olvasóinak:

— Mindenütt felhangzott az újongó kiáltás: Éljen az úrnő királyunk! (75. l. Értsd: „Vivat rex domina nostra!“) Az öreg angol követ könnyeket hullatott bámulatában. (77. l.) Vigyázznak a bécsiek, nehogy városuk... hanyagságuk vagy árulásuk miatt az ellenség kezére ne(!) jusson. (114. l.) Az első golyók elől lovuk nyakára dőlve keresnek védelmet, aztán kiveszik kardjukat foguk közül, hol addig tartották. (118. l.)

Szótanra nézve érdekes: Tán leganyásabbak (értsd: legnagyobbanyaiabbak) Ferdinand főherceghez intézett levelei. (181. l.) Szóvonzatra nézve: Felbontatlanul szolgáltatatta át lotharingiai Ferencznek Bercsényi Lászlónak hozzá (értsd: Pálfihoz) intézett levelét. (50. l.) Szórendre nézve: Fia békét sietett kötni. (129. l.) Mondatalkotásra nézve kiváló: Kicsavarta... kezéből Prágát, hol már megkoronázták cseh királynak a bajor választót és vele egész Csehországot. (118. l.) A köv. díszpéldányt érthetlensége miatt nem tudjuk hová

véve pedig fel e tárgyat, egyenesen és komolyan kérdésbe tehetjük, hogy vajjon ha a magyar nemzet egyeteme vagy többsége az unitárizmust bevette volna: a magyar nemzetiség, a magyar alkotmány és állami önállóság is nem lett volna-e századokra, sőt örökre semmi? Igenis... Midőn tehát Méliusz, mint a kalvinizmusnak az unitár áramlatok elleni egyik hatalmas megvédőjét hiven emlegetjük, ne feledjük el, hogy ő mint ilyen is, kitűnő szolgálatot tett a magyar nemzeti-ségnek s hazánk alkotmányos szabadságának és önállóságának.“ Révész: Méliusz P. emlékezete. (Debreczen, 1873. 26—31. l.) „Legalább is merész, hogy ne mondjam elfogult következtetés — jegyzi meg e praedestinált bölcsességre a kevésbé elfogult Varga Lajos. Ker. egyháztört. II. 248.

sorozni: Mindebben azt a női jellemvonást véljük megtalálhatni, mely megengedi a jó után való sópánkodást, ugyanakkor midőn sovárság (talán: sovár vágy?) a rossznak ismert útra térít és saját gyöngeségében elég mentséget lát. (273. l.)

Látnivaló a felhozottakból, hogy Mária Terézia tudós írója nem annyira az erdélyi történetírói iskolához tartozik, mint inkább amaz újabb budapestihez, mely Magyarország államéletét modern szempontokból vizsgálja. Ez iskola kevesebb gondot fordít a magyaros irányra avagy ósdi szellemre, mint inkább az eddig csak inkább másod sorban méltatott idegen kutforrásokot kutatgatja. Ugyanezért, mivel tőlünk, erdélyiektől, meglehetősen távol álló gondolkodás szülötte: tartózkodunk ítéletet mondani az előttünk fekvő nagyérdekű műről. Csupán csak azt jegyezzük fel, hogy a történelmi társulat tudósai nem késtek egy díszpéldányt belőle ő felségének is felajánlani.

DRS.

PÁRISI LEVÉL.

PÁRIS, 1892. JAN.

(Freycinet fogadtatása a Francia Akadémiában. Az erkölcstelen, aljas irodalom hanyatlása Franciaországban. J. Simon Nouveaux Memoires des autres. 1. vol. in. 12. A liberálisok és orthodoxok közeledésének jelei a ref. egyházban.)

Szerkesztő Úr!

Freycinetnek az Akadémiában való fogadtatásáról nem csak azért írok, mert protestáns és ministerelnök, hanem mert az valóban esemény volt. Az ünnepély dec. elején ment végbe. Már napokkal az előtt nem lehetett arra jegyet kapni. Kétségtelen, hogy az új tagnak már a neve és személyisége is sokat tett arra nézve, hogy őt lelkesülten fogadják. Freycinet már régóta ismeretes, mint politikai szónok, ki ügyesen tud a kérdésekkel elbánni, ki következetesen érvel, midőn valamely szakjába vágó dolgot kell védelmeznie; s kiváló a kételkedők meggyőzésében vagy ellenfelei megczáfolásában. De mindez különböző dolog egy akadémiái értekezéstől, főleg ha mint a jelen esetben egy drámai költőről kellett beszélni, a kinek helyére választatott meg. Minő ellentét! Egy mérnöknek, egy hadügyministernek kellett dicsbeszédet tartani egy költőről és pedig drámai költőről. Ez már magában elég volt, hogy felkeltse komoly embereknek is az érdeklődését. Aztán azt is tudta a közönség, hogy a kinek Freycinet beszédére felelni kell, az Greard, a francia egyetem aligazgatója, egyike korunk legnevezetesebb íróinak, kit az irodalomról és a költészetről mindig szívesen hallgat a közönség.

Bármí volt az ok, a mi az embereket e napon az „Institute“-ba vitte, tény, hogy rendkívül sokan voltak jelen és várakozásukban nem csalódtak.

Említettem már más hasonló alkalomból, hogy az új akadémiikus szerepe dicsbeszédet mondani elődéről, vagy pedig azt bírálni. Augier Emil, a kinek a helyébe lépett Freycinet, eléggé ismeretes arra, hogy ha csak a „Fils de Giboyer“-nek lenne is szerzője, semmint hosszasan kellene utódjának róla tartott beszédét ismertetnem. Azért a beszédnek csupán arra a részére szorítkozom, hol Freycinet Augierről, mint politikusról szól. Augier tényleg a legnagyobb megvetéssel viseltetett a politika iránt, úgy hogy azt „a legkevésbébbé tiszteletre méltó tudománynak“ nevezte. Azért Freycinet úgy látom tulságba ment, midőn előde politikájáról beszélt. Igaz, hogy a mint állítják, III. Napoleon többször vette igénybe fánácsát,